

“Ὅπως ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔκαμε τὸ μέγα ἄλμα ἀπὸ τὸν μῦθον πρὸς τὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ πράγματα πρὸς τὴν μίαν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων, ἔτσι καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἐπροχώρησεν ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ συγκεκριμένα καὶ ὑπαρκτὰ πρόσωπα τῆς τέχνης τῶν ἀσιατικῶν λαῶν εἰς τὸ πρόσωπον καὶ σῶμα καθ’ ἑαυτὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἀρχέτυπον τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ἀντιπαροβολὴν δύο ἔργων, ἑνὸς αἰγυπτιακοῦ καὶ ἑνὸς ἑλληνικοῦ, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν τὸν ἄνθρωπον, φαίνεται τὸ μέγα χάσμα ποὺ χωρίζει τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴν τέχνην. Ὅσον καὶ ἂν ἐντυπωσιάσῃ τὸν σύγχρονον θεατὴν τὸ αἰγυπτιακὸν πρόσωπον, ὁ φιλότεχνος θεατὴς δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐρώτησιν εἰς ἑαυτόν: «ποῖον εἶναι αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον πρόσωπον;» Ἀντιθέτως, τὸ πρόσωπον ἑνὸς Ἀπόλλωνος ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ συγχρόνου θεατοῦ ὅλος διαφορετικῶς. Ἐπιβάλλεται κατὰ τρόπον ἀπόλυτον καὶ καθολικὸν μὲ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς μορφῆς τοῦ ἀπολύτου κάλλους καὶ τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία τὸ ὑποβαστάζει καὶ συνίμα καταφράσκει τὴν ζωὴν. Ἰδῶ δὲν ὑπάρχει χωρὸς διὰ τὸ ἐρώτημα: «ποῖος εἶναι αὐτός;» διότι ὑπάρχει πλήρωμα. Γενικῶς, ἡ ἑλληνικὴ γλυπτικὴ τέχνη ἀποδεσμεύει τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου --- καὶ τοῦτο σημαίνει τὸν ἄνθρωπον --- ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα καὶ περιορισμένα περιστατικὰ τῆς ζωῆς.

Ἰδανικὸν καὶ γεγονὸς τῆς τέχνης αὐτῆς εἶναι ὁ γυμνὸς ἄνθρωπος. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸ ἄγαλμα φέρῃ ἔνδυμα, ὁ σκοπὸς τοῦ εἶναι νὰ τονίσῃ ἀκόμη περισσότερο τὸ γυμνὸν σῶμα. Διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐλευθέρωσαν οἱ Ἕλληνες τὸ πνεῦμα, διὰ τῆς τέχνης ἐλευθέρωσαν τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν προσώπων τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης εἶναι ριζικὴ. Κατ’ οὐσίαν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ συνδέσῃ τὸν σύγχρονον θεατὴν ἐσωτερικῶς μὲ τὴν παρουσίαν των· τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ γεννήσῃ τὴν συμπάθειαν τοῦ

θεατοῦ πρὸς αὐτά. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι ὡσὰν νὰ ἔχουν ἐγκλεισθῆ εἰς τὸ νεκρὸν τεμάχιον τοῦ λίθου. Ἀντιθέτως, ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔχει τόσην ζωὴν, ὥστε νὰ ζωντανεύη καὶ τοὺς νεκρούς. Τὸ ἐπιτύμβιον ἄγαλμα τῶν Ἑλλήνων δὲν θέλει νὰ διαιωνίσῃ τὸ πρόσωπον ὡς ψυχοφυσικὸν ὑποκείμενον, ἀλλὰ νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸν θεατὴν ζωντανὴν τὴν μορφήν μόνον τοῦ νεκροῦ. Κατ' οὐσίαν ἡ γλυπτικὴ τέχνη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἀσιατικῶν λαῶν δὲν κατώρθωσε νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν λίθον, δηλαδή τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον τῆς τέχνης, καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὴν μορφήν ζωὴν.

Ἐξ ἄλλου οἱ Ἕλληνες ἀνεκάλυψαν καὶ ἀξιοποίησαν τὴν ἐπιπέδον ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν βαρύτητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ὕλης, ὅπου αὐτὴ ἐμκρανίζεται. Τὴν ἕξιν αὐτὴν τῆς μορφῆς τὴν παρέδωσαν εἰς τὸν θεατὴν ὡς κτῆμα ἕσαεί. Ὁ Αἰγύπτιος γλύπτης χρειάζεται τὴν μαγικὴν πίστιν τοῦ συγχρόνου θεατοῦ τοῦ διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ παριστανομένου προσώπου. Ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων δὲν χρειάζεται τὴν πρωτόγονον αὐτὴν μαγικὴν πίστιν, διότι δὲν θέλει νὰ διαιωνίσῃ ὑπαρκτὰ πρόσωπα, εἶναι τέχνη ἀντιπροσωπευτικὴ, ἐποπτικὴ, εἶναι ἐποπτεία συγχρόνως καὶ λόγος.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη εἶναι ἡ μόνη, ἡ ὁποία ὑπερενίκησε καὶ διέσπασε τὰ ἔθνικα τῆς πλαίσια, εἶναι ἀγαθὸν οἰκουμενικόν. Ἔτσι, ἂν καὶ τὸ κάλλος ἐδῶ εἶναι μόνον ἑλληνικόν, ὅμως, ἐπειδὴ προσφέρεται ὡς γενικὸς τύπος, εἶναι συγχρόνως καὶ καθολικόν.

Εἶναι τεράστιος ὁ ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ προχωρήσουν διὰ τῆς τέχνης των εἰς τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἰσχύει ὁ νόμος ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποτελεῖ τὸ δυσχερέστατον ἔργον τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου.

Ἐνῶ λοιπόν, εἰς τὴν τέχνην, ἡ μεγάλη τομὴ διὰ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐχώρισαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν

εἶναι ὄρατή, δηλαδή προσφέρεται εἰς τὰ ὄνματα παντὸς ἐλευθέρου ἀνθρώπου, εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὅμως, ἐπειδὴ γίνεται διὰ τοῦ νοῦ, εἶναι νοητή. Τὸ ἄλμα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος τὸ συντελεσθὲν διὰ τῆς φιλοσοφίας μεγαλώνει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀπόστασιν, ἢ ὅποια ἔκτοτε χωρίζει τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ὁ αὐτεξούσιος νοῦς ἔχει τώρα ἐδῶ τὸν λόγον. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀλληγορικῶν, φανταστικῶν εἰκόνων περὶ τοῦ κόσμου, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν οἱ ἀσιατικοὶ λαοί, τοποθετεῖ τώρα ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων πραγματικὰς ἐννοίας καὶ λογικὰς κατηγορίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ νοῦς ἀνακαλύπτει ἐδῶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ὡς αὐτεξούσιος λογικὴ δύναμις οἰκοδομεῖ ἀντικειμενικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, ἢ ὅποια περιέχεται ὡς μόνιμον καὶ οἰκουμένικόν ἀγαθὸν εἰς ὅ,τι ὀνομάζομεν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐπὶ χίλια σχεδὸν ἔτη θὰ ἐργασθῇ ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ παγιώσῃ τὴν λογικὴν καὶ μεταρρυθρικὴν αὐτὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ ὑψιστὸν ἀγώνισμά του. Ὁ μέγας διάλογος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸν Θαλῆ καὶ θὰ τελειώσῃ μὲ τὸν Πλωτῖνον, θὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅλας τὰς ἐννοίας τοῦ πνεύματος, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποτελέσουν τὴν βάση ὅλων τῶν μετέπειτα κοσμοθεωρητικῶν σχημάτων. Λιὰ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν θὰ διατυπωθῇ ἀργότερον καὶ ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, θὰ παιδαγωγηθῇ φιλοσοφικῶς ὁ βιρβαρικὸς μεσαίων τῆς Λύσειος, καὶ θὰ οἰκοδομηθοῦν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Λιὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὸ σταθερὸν ἐκείνο νόμισμα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διέπει τὰς πνευματικὰς συναλλαγὰς τῶν λαῶν μέχρι σήμερον. Ἔτσι, ὅπως ἡ ἐλληνικὴ τέχνη εἶναι αἰώνως νέα, ἢ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἀνιενεώνει τὸ πνεῦμα τῶν αἰώνων δίχως αὐτὴ ποτὲ νὰ γηράσκῃ.

Παραδειγματικῶς ἀναιρέρομεν μόνον ἐδῶ βιαικὰς ἐννοίας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τοῦς

σκληροῦς πυρῆνας καὶ τῆς σημερινῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης: ἡ ἔννοια τῆς ἀρχῆς, ἡ ἔννοια τοῦ στοιχείου, τοῦ ἀτόμου, τῆς ὕλης, τῆς μορφῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ἐντελεχείας, τῆς δυνατότητος καὶ ἐνεργείας, τῆς οὐσίας καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, τῆς αἰτιότητος, τῆς ὀλότητος, τοῦ σκοποῦ, τῆς ἰδέας, τῆς κατηγορίας, τῆς κρίσεως, τοῦ συλλογισμοῦ, τῆς ἀποδείξεως, τῆς ὑποθέσεως, τοῦ αἰτήματος καὶ τοῦ ἀξιώματος—εἶναι ἔννοιαι αἱ ὁποῖαι ἐσφυρηλατήθησαν διὰ τοὺς αἰῶνας ἀπὸ τοῦς Ἑλλήνας.

Τὸ μέγα τοῦτο περιουσιακὸν στοιχεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἔχει καταστῆ σήμερον κοινὸν κτῆμα ὄλων τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ὄλων τῶν λαῶν. Οἴανδήποτε πνευματικὴν ἐστίαν καὶ ἂν ἐπισκεφθῶμεν, ὅπουδῆποτε γῆς, θὰ συναντήσωμεν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν παροῦσαν, διότι παντοῦ διδάσκονται ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Συνεπῶς ἡ οἰκουμενικότης τοῦ ἀγαθοῦ τούτου εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ἀλλὰ καὶ οἴονδήποτε ἐπιστημονικὸν ἢ φιλοσοφικὸν ἔργον ἂν ἀνοίξωμεν, θὰ συναντήσωμεν τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐννοίας τῶν Ἑλλήνων. Γενικῶς πᾶσα συνεννόησις μεταξὺ ἀνθρώπων διαφορετικῶν πολιτισμῶν καὶ χωρῶν καὶ θρησκειῶν, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶναι κατορθωτή, γίνεται πάντοτε διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν τῶν Ἑλλήνων. Διότι ὅλοι, ἐφ' ὅσον εἶναι πνευματικοὶ ἄνθρωποι, τὰς ἔχουν ἀφομοιώσει καὶ τὰς γνωρίζουν. Τὰ πολιτικὰ συστήματα καὶ αἱ θρησκείαι χωρίζουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς λαούς. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ μόνη ἣ ὁποία τοὺς ἐνώνει. Ἡ σημερινὴ Δύσις δὲν κατενόησεν ἀκόμη πλήρως τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ μέγα τοῦτο πνευματικὸν ὄπλον διὰ τὴν ἐπιβίωσίν της. Ἐχομεν λοιπὸν ἐδῶ μίαν γλῶσσαν οἰκουμενικὴν, μίαν γλῶσσαν ἐννοιῶν σταθερῶν, ἣ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀτόμων· τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ τόσον ποθητὸς

ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα δ ι ἄ λ ο γ ο ς μεταξὺ Ἀνατο-
λῆς καὶ Δύσεως, ἐφ' ὅσον εἶναι κατ' οὐσίαν διάλογος μεταξὺ
πολιτικῶν συστημάτων καὶ κοσμοθεωριῶν, εἶναι δυνατὸν νὰ
γίνη μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἐννοιῶν, τὰς ὁποίας ἐδημι-
ούργησε περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ἡ ἑλληνικὴ φι-
λοσοφία. Οὔτε ὁ Μαρξισμὸς ἀποτελεῖ ὡς πρὸς αὐτὸ ἐξαί-
ρεσιν, διότι καὶ αὐτὸς ἀποτελεῖ παραφυάδα τῆς γερμανικῆς
φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα παραλλαγὴν τοῦ συστήματος τοῦ
Ἐγγέλου, τὸ ὁποῖον ἀντλεῖ, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ἐγγελος,
τὰς ἐννοίας του ἀπὸ τὸ ὀπλοστάσιον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσο-
φίας.

Ἔτσι διὰ τῆς φιλοσοφίας ὁ νοῦς τῶν Ἑλλήνων ἠνοιξε
μῖαν νοητικὴν δ ι ἄ σ τ α σ ι ν ὄλος διόλου νέαν, μῖαν
πνευματικὴν προοπτικὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζι-
νεῖται καὶ τὸ σημερινὸν πνεῦμα τῆς οἰκουμένης παρὰ πᾶσαις
τὰς μεταμορφώσεις, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς τὴν σύγχρονον ἐ-
πιστήμην καὶ φιλοσοφίαν.

Ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἰσήγαγον εἰς
τὸν κόσμον δύο μεγάλας ιδέας· ἡ μὲν τέχνη τὴν ιδέαν τοῦ
κ ἄ λ λ ο υ ς, ἡ δὲ φιλοσοφία τὴν ιδέαν τῆς ἀ λ η θ ε ί-
α ς. Ἡ ιδέα ὅμως τοῦ κάλλους, πραγματοποιουμένη ἐν χρό-
νῳ καὶ τόπῳ, δένεται μὲ τὴν ὕλην καὶ δι' αὐτῆς ἐμφανίζεται.
Τὰ ἔργα τῆς τέχνης εἶναι ὕλικὰ καὶ συνεπῶς εὐρίσκονται
πάντοτε εἰς ὀρισμένον τόπον. Τὸ γεγονός τοῦτο περιορίζει
τὴν οἰκουμενικὴν σημασίαν των, διότι δὲν εἶναι συγχρόνως
προσιτὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀντιθέτως ἡ ιδέα τῆς
ἀληθείας πραγματοποιουμένη γίνεται λόγος, προφορικὸς καὶ
γραφτός. Ὁ γραπτὸς λόγος δὲν περιορίζεται ἀπὸ χρόνον καὶ
τόπον, εἶναι δυνατὸν νὰ κυκλοφορῇ παντοῦ, ν ἂ ε ἴ ν α ι
ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ὸ ς ἄνευ περιορισμοῦ.

Εἰς τὰ δύο αὐτὰ οἰκουμενικὰ δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα εἶ-
ναι γεννήματα τῆς ἑλληνικῆς πόλεως· διότι ὁ πολιτισμὸς
ἔρχεται πάντοτε ἀπὸ τὴν πόλιν—ὁ πολιτικὸς νοῦς τῶν Ἑλλ-

λήνων προσέθεσε τὸ μέγα ἀγαθὸν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον ποθοῦν καὶ ἐπιδιώκουν σήμερον οἱ πάντες. "Ὅλα τὰ πολιτικὰ συστήματα, ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ ὅλα τὰ ἄτομα ζητοῦν σήμερον τὴν πολιτικὴν των ἐλευθερίαν. Ἐν ὀνόματι τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας γίνονται σήμερον τὰ πάντα. Τόση δὲ εἶναι ἡ σαγήνη τῆς ἰδέας αὐτῆς, ὥστε καὶ ὅταν ἀκόμη ὑποδουλώνονται ἄνθρωποι, λαοί, ἀπὸ ἄλλους λαούς, ἢ ὑποδούλωσις αὕτη γίνεται κατὰ τρόπον κυνικὸν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας.

Ἐξαιρέσις τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ὁ ὁποῖος ἐγενέθη διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐπισφραγίζεται διὰ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἡ λάμψις τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθὸν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἀγῶνες μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων εἶχον ὡς ἀντικείμενον τὴν διατήρησιν αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. "Ὅπως ὅλα τὰ ὑψηλὰ δημιουργήματα, ἔτσι καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀγαθὸν εὐπαθὲς καὶ κινδυνεύει πάντοτε νὰ ἀφρανισθῇ. Τὸ ἀγωνιῶδες καὶ μέγα ἐρώτημα, τὰ ὁποῖον τίθεται καὶ σήμερον ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἶναι τοῦτο: αἱ ἀντιθέσεις τῆς σημερινῆς οἰκουμένης θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν κραταίωσιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἢ εἰς τὸν ὀλοκληρωτικὸν ἀφρανισμόν της; Ὁ μόνος ὁμῶς τρόπος πρὸς διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας εἶναι νὰ ἔχουν οἱ ἄνθρωποι πλήρη σαφήνειαν τῆς ἐννοίας της.

Τί εἶναι λοιπὸν ἐλευθερία; Ἡ οὐσία τῆς ἐλευθερίας ἐγκοιτα εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ περιορίζῃ τὸν ἑαυτόν του. Ὁ περιορισμὸς τῆς ἰδίας αὐθαιρεσίας ἀνοίγει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν ἐλευθερίαν. "Ὅταν οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι, πράττουν ὄχι διότι ἔτσι θέλουν, ἀλλὰ διότι εἶναι πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Ὁ ἐλεύθερος πράττει ὄχι ἀπὸ αὐ-

θαιρεσίαν, οὔτε ἀπὸ τυρλὴν ὑπακοήν, ἀλλὰ ἀπὸ γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς. Ἡ γνῶσις ὅμως τοῦ ἀληθοῦς, προκειμένου περὶ τῆς ἐλευθερίας, δὲν εἶναι ποτὲ μόνιμος, διότι ἡ αὐθαιρεσία ἐλλοχεύει πάντοτε ὡς ἐχθρὸς εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ αὐθαιρεσία προσλαμβάνει ποικίλας μορφάς, ἐντονώτερον ὅμως προσλαμβάνει τὴν μορφήν τοῦ δικαιώματος τῆς γνώμης, τὴν ὁποίαν ἡ αὐθαιρεσία ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ. Ἡ ἀπλῆ ὅμως γνώμη δὲν ταυτίζεται ποτὲ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, διότι ἡ ἐλευθερία στηρίζεται μόνον εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὅπως ἡ ἀλήθεια, ἔτσι καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ὑπερνίκησις πάντοτε τῶν ἀπλῶν γνωμῶν. Ἡ ὑπερνίκησις τῆς αὐθαιρεσίας πραγματοποιεῖται πάντοτε ἐν κοινωνίᾳ. Ἔτσι, δύναμαι νὰ εἶμαι πολιτικῶς ἐλεύθερος εἰς μίαν πολιτείαν μόνον ἐν ᾧ μέτρῳ εἶναι καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἐλεύθεροι. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀπόλυτος ἐλευθερία δὲν ἐπιτυγχάνεται ποτέ, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι πάντοτε, ὅπως καὶ ἡ ἀλήθεια, καθ' ὁδὸν πραγματοποιεῖται συνεχῶς δίχως νὰ ἔχη τέλος.

Φορεὺς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας κατὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ὁ πολίτης, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἀξίωσιν ἢ πολιτεία νὰ τὸν προστατεύῃ ἀπὸ τὴν βίαν καὶ τὴν ἀξίωσιν νὰ προβάλῃ πολιτικῶς τὸν νοῦν καὶ τὴν βούλησίν του. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦ δικαιίου προστατεύει τὸ ἄτομον ἀπὸ τὴν βίαν, ὡς δημοκρατία δὲ ἐπιτρέπει εἰς τὸ ἄτομον τὴν προβολὴν τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεώς του. Ἔτσι, ἡ ὅλη διαμόρφωσις τῆς βουλήσεως τῆς πολιτείας ἐπιτυγχάνεται μὲ ἀποφάσεις τῶν πολιτῶν, αἱ ὁποῖαι στηρίζονται εἰς τὸν διάλογον. Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων στηρίζεται εἰς τὸν διάλογον, ὅποτε ὁ πολιτικὸς ἀντίπαλος δὲν εἶναι ἐχθρὸς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἐλευθερία διατηρεῖται μόνον ἐκεῖ, ὅπου οἱ πολῖται εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκούσουν ὁ εἰς τὸν λόγον τοῦ ἄλλου. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι διάλογος.

Συνεπῶς, ἡ ὅλη ἀσφάλεια τῆς πραγματικῆς δημοκρατίας ἐγκεῖται εἰς τὸν πολιτικὸν διάλογον, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ εἰς τὴν

ἀνάδειξιν μιᾶς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ διὰ τὴν ζωὴν τῆς πολιτείας. Δὲν ὑπάρχει κατὰ τοὺς Ἕλληνας δημοκρατία δίχως τὴν ἀριστοκρατίαν αὐτὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀξίας. Ἡ ἀριστοκρατία ὁμως αὐτὴ δὲν συνδέεται ποτὲ πρὸς μίαν ὠρισμένην τάξιν πολιτῶν ἐκ τῶν προτέρων δεδομένην, ἀλλὰ ἀναδεικνύεται εἰς πᾶσαν συγκεκριμένην στιγμὴν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῶν πνευμάτων διὰ τὸ εἶναι ἀριστον διὰ τὴν ζωὴν τῆς πολιτείας. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι εἰς τὴν δημοκρατίαν, ὅπως τὴν ἐδημιούργησαν οἱ Ἕλληνες, εἶναι ἀδιανόητον νὰ ὑπάρχη μόνον ἓνα κόμμα, διότι τοῦτο θὰ ἀντέφασκε πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν διαδικασίαν καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ἢ ὁποία ἔγκειται πάντοτε εἰς τὸν διάλογον.

Κύριον ἐπίσης γνῶρισμα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρίαν καὶ τὴν θρησκείαν. Ὅσον πληρεστέρα εἶναι ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία τόσο περισσότερο ἀποχωρίζεται ἀπὸ θρησκευτικούς καὶ κοσμοθεωρητικούς ἀγῶνας, ἐνῶ σήμερον ὅ,τι ὀνομάζεται εἰς πολλοὺς τόπους δημοκρατία καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβάλη εἰς τοὺς πολίτας κοσμοθεωρίας.

Ὁ κοινὸς ὁμως χῶρος, τὸν ὁποῖον δημιουργεῖ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, εἶναι τὸ δίκαιον καὶ ἡ τάξις. Μόνον εἰς τὰ ὅρια τοῦ δικαίου καὶ τῆς τάξεως πρέπει νὰ περιορίζεται ἡ πολιτικὴ. Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ πολιτικὴ πηγάζῃ ἀπὸ θρησκευτικὴν πίστιν ἢ ἀπὸ κοσμοθεωρίαν οἰασδῆποτε μορφῆς, ἀναγκάζει τοὺς πάντας νὰ δεχθοῦν τὴν πίστιν καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν. Ὑπάρχει μία μόνιμος τάσις εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ τὴν ἰδικήν του κοσμοθεωρίαν ὡς τὴν μόνην ἀληθινὴν καὶ συνεπῶς νὰ μισῇ ὅλους τοὺς ἄλλους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποδέχονται τὴν κοσμοθεωρίαν του. Ὅταν ἡ τάσις αὕτη γίνεται πολιτικὴ, καταλήγει πάντοτε εἰς τὴν βίαν. Ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς ὁμως ἔγκειται εἰς τὴν δημιουργίαν χώρου δι' ὅλους

καὶ δυνατοτήτων δράσεως, αἱ ὁποῖαι δὲν στρέφονται ἐναντίον τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο ἡ μόνη πίστις, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὴν πολιτικὴν, εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἐλευθερίαν.

Δύο πράγματα ἐφεῦρον οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πολιτικῆς τῶν ἐλευθερίας: τὸν καταστατικὸν γραπτὸν ἢ ἄγραφον νόμον τῆς πολιτείας, ἢ, ὅπως λέγομεν σήμερον, τὸ **Σύγταγμα**, καὶ τὸν μηχανισμόν τῆς **ψηφοφορίας**. Ὁ καταστατικὸς νόμος θεωρεῖται ἀπαραβίαστος καὶ δὲν ὑποβάλλεται παρὰ σπανιώτατα εἰς τὴν μεταγενεστέραν κρίσιν τῶν πολιτῶν, διότι τότε ὑπάρχει ὁ κίνδυνος διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ψηφοφορίας, δηλαδή διὰ δημοκρατικῶν μεθόδων, νὰ καταστραφῇ ἡ δημοκρατία. Τοῦτο ἀκριβῶς δεικνύει πόσον εὐπαθὲς εἶναι τὸ πολῦτιμον ἀγαθὸν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν εὐπάθειαν τοῦ πολυτίμου τούτου ἀγαθοῦ ὑπολογίζει πάντοτε οἰαδήποτε μορφὴ τυραννίας καὶ δλοκληρωτισμοῦ.

Ὅπως διὰ τῆς φιλοσοφίας οἱ Ἕλληνες ἤνοιξαν τὸν δρόμον τοῦ πνεύματος, τὸν δρόμον ὃ ὁποῖος ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, δίχως νὰ εἶναι ποτέ ὁ ἴδιος ἡ ἀλήθεια, ἔτσι διὰ τῆς πολιτικῆς ἤνοιξαν τὸν δρόμον τῆς **πολιτικῆς προάξεως** καὶ μεθόδου, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Διὰ τῆς συμβολῆς τῶν δὲ αὐτῆς εἶναι σήμερον οἱ Ἕλληνες παρόντες εἰς τὴν ψυχὴν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὅλων τῶν φυλῶν. Ὁ λόγος τῶν Ἑλλήνων περὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας ἔχει γίνει σήμερον οἰκουμενικὸς λόγος, τὸ ἀγαθὸν ὅμως, δηλαδή ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ὡς νόμισμα ἔχει διάφορον ἀξίαν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς γῆς. Ἡ ἀξία αὕτη εἶναι συνάρτησις πάντοτε τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν ἀνθρώπων.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οὐδέποτε μέχρι σήμερον τὸ νόμισμα τοῦτο τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐπανεκτίθησεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων τὴν πλήρη ἀξίαν του. Μεταγενέστεραι πραγματώσεις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν ἰσχύ-

ριαν, καὶ συγκεκριμένως αἱ πραγματώσεις κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, παρὰ τοὺς ἀγῶνας, οἱ ὅποιοι ἔγιναν ἀπὸ ὠρισμένους λαοὺς τῆς Δύσεως, δὲν ἐπλησίασαν τὴν στάθμην τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ κάλλος, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία εἶναι συνεπῶς τὰ τρία μεγάλα ἀγαθὰ, τὰ ὅποια ἐδημιούργησαν καὶ προσέφεραν οἱ Ἕλληνας εἰς τὴν οἰκουμένην. Ἡ ἱστορικὴ ὁμως μοῖρα ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Ἕλληνας πρόβλημα οἰκουμενικόν, τοῦ ὁποίου ἡ οὐσία δὲν ἀνήκεν οὔτε εἰς τὸν χῶρον τῆς τέχνης, οὔτε εἰς τὸν χῶρον τῆς φιλοσοφίας, οὔτε τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ εἰς τὴν σφραῖραν τῆς θρησκείας.

Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὡς ἀποκάλυψις καὶ ὡς ἱστορικὸν γεγονός ἀπετέλεσε τὴν ριζικωτέραν τομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δύσεως μετὰ τὸν πρῶτον διαχωρισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ἀφ' ἧς ὁμως εἰσῆλθεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν κόσμον, συνηντήθη μὲ τὸν Ἑλληνισμὸν, ἡ δὲ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων ὠδήγησεν εἰς τὸ γεγονός νὰ καταγραφῆ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ γίνεται τώρα ὁ ἄξων τῆς ἱστορίας. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἔννοια Λόγος ἔρχεται νὰ καλύρῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ὁ Λόγος ὁμως αὐτὸς ἔχει τώρα μίαν ριζικὴν διαφορὰν ἀπὸ τὸν παλαιὸν Λόγον, τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐκφράζεται σαφῶς ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ: **Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ.**

Ἔτσι τίθεται ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ Λόγου καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας διὰ τῆς παρουσίας τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὁμως οὐδέποτε ἔθεσε τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, διότι, ἂν ἔπραττε τοῦτο, δὲν θὰ ἦτο φιλοσοφία. Κατὰ τὴν περαιτέρω ὁμως πορείαν τῶν πραγμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ

Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνη ἀνερμήνευτος διὰ τοὺς ἀνθρώπους—ἡ ἐρμηνεία δὲ αὐτὴ ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην μὲ τὸν Λόγον τῶν ἀνθρώπων. Ἰκανὸς ὅμως ἀνθρώπινος λόγος διὰ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸ νόημα τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας ἄλλος ἔκτος ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν φιλοσοφικὸν λόγον. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ἦτο ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὴν ἀπολογία του ἀπέναντι εἰς τοὺς ἔθνικούς, τοὺς μὴ χριστιανούς, καὶ διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς πληθώρας τῶν αἱρέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐνωρὶς ἤρχισαν νὰ φθείρουν τὸ νόημα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐκλήθη λοιπὸν τώρα τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδή νὰ ἐργασθῇ φιλοσοφικῶς εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀκατάπαυστον κίνησιν καὶ νεότητά του, καλεῖται τώρα τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα νὰ δογματίσῃ. Καὶ εἶναι πράγματι ἡ μόνη φορὰ εἰς τὴν ἱστορίαν του ποὺ κατέληξεν εἰς τὸ δόγμα. Μόνον ἄλλωστε εἰς τὴν θρησκείαν χωρεῖ τὸ δόγμα. Ἔτσι ὁ Ἑλληνισμὸς, ὅταν διείδεν ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκινδύνευε νὰ διαρρεύσῃ μέσα εἰς τὴν πολυαρχίαν τῶν αἱρέσεων, ἀνέλαβε τὸ βαρὺ ἔργον νὰ διατυπώσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ δόγματος. Τὸ δόγμα τώρα ἦτο ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ σωθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἀγῶνες αἰώνων ἀπητήθησαν διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος. Κατὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ δόγμα ἦτο κινούμενον ἐπὶ αἰῶνας, διότι ἀκριβῶς ἐπάλλαιε πρὸς τὴν πληθώραν τῶν αἱρέσεων. Τέρμα τῶν ἀγῶνων αὐτῶν διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος εἶναι τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, τὸ ὁποῖον διετυπώθη διὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παρεδόθη εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην. Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα οἰκουμενικῆς σημασίας κατόρθωμα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἱστορίας. Ἡ συμ-

βολή τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν περιρροῦρησιν τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ ἱστορικὸς τοῦ πνεύματος νὰ μὴ γνωρίζῃ τί περισσότερον νὰ θαυμάσῃ, τὴν συμβολὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διὰ τῆς τέχνης, διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς, ἢ τὴν συμβολὴν τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων διὰ τῆς διατυπώσεως τοῦ δόγματος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ συγκεκριμένως τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, τὸ ὅποion οἱ χριστιανοὶ ὅλου τοῦ κόσμου προφέρουν δὲχθῶς ὅμως ἴσως νὰ γνωρίζουν ὅτι εἶναι ἔργον τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν.

Ἡ διατύπωσις ὅμως τοῦ δόγματος ἦτο ἡ μία ὄψις τοῦ μεγάλου προβλήματος, τὸ ὅποion ἔθεσεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἡ ἄλλη ὄψις τοῦ προβλήματος ἦτο πῶς ὁ Χριστιανισμὸς ὡς θρησκεία, καὶ μάλιστα οἰκουμενική, θὰ ἐξέφραζε τὸ νόημά της καὶ διὰ τῆς τέχνης. Καὶ ὅπως ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐννοίας τοῦ Χριστιανισμοῦ—τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ—δὲν ἠμπόδισε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ δόγματος, ἔτσι καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀντίθεσις τῆς νέας θρησκείας πρὸς τὰ αἰσθητὰ σύμβολα καὶ τὰς εἰκόνας γενικῶς δὲν ἠμπόδισε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐκφράσουν τὴν νέαν θρησκείαν διὰ τῆς τέχνης. Ὅταν παρέλαβαν τὸν Χριστιανισμὸν οἱ Ἕλληνες συνεκλονίσθησαν τόσον ἀπὸ τὸ μέγα βίωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε κατ' ἀρχὰς ἐσιώπησαν καλλιτεχνικῶς. Ἦτο τόσον μεγάλη ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ πνεύματός των καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε ἔπρεπε νὰ σιωπήσουν. Ὅμως δὲν ἦτο δυνατόν οἱ Ἕλληνες ὡς λαὸς καλλιτεχνικὸς νὰ σιωπήσουν διὰ παντός. Τὸ πρόβλημα εἶναι τῶρα πῶς θὰ λάβῃ τὸ βίωμα τῆς νέας θρησκείας αἰσθητὴν ἐκφρασιν διὰ τῆς τέχνης.

Ἐπειτα ἀπὸ μίαν περίοδον δοκιμῶν, οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν νὰ λύσουν καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἐδημιούργησαν δηλαδή τέχνην χριστιανικὴν, ἀρχιτεκτονικὴν

καὶ εἰκαστικήν. Διὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, δηλαδή τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, ἔδωκαν ἔκφρασιν αἰσθητὴν εἰς τὸ συγκλονιστικὸν βίωμα τῆς νέας θρησκείας, τῆς ὁποίας ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος. Τὸ μυστικὸν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι, ἐνῶ ὡς κτίσμα εἶναι πεπερασμένον, ἔρχεται νὰ ἐκφράσῃ, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς κυρίως τομῆς τοῦ χώρου του, τὸ ἄπειρον.

Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς εἰκαστικῆς τέχνης οἱ Ἕλληνες παρέστησαν πρῶτοι αὐτοὶ καὶ ἐδημιούργησαν τοὺς τύπους τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτίζουν τὴν χορηγίαν τῆς νέας θρησκείας. Τὰ πρόσωπα τῶν Πατριάρχων, τῶν Προφορῶν, τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, τὰ πρόσωπα τῶν Ἀποστόλων, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων προσλαμβάνουν τώρα διὰ τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων ἀπτήν καὶ συγκεκριμένην μορφήν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι δὲν ἔδωκαν καλλιτεχνικὴν μορφήν καὶ ἔκφρασιν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Διὰ τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων ἐμορφωποιήθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν οἰκουμένην τὰ πρόσωπα τῆς νέας θρησκείας. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ οἰκουμένηνικὴ σημασία τῆς βυζαντινῆς τέχνης.

Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία μεγάλη προαιφορὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν οἰκουμένην. Τὸ παράδοξον καὶ ἡ ιστορικὴ εἰρωνεία εἶναι ὅτι καὶ κατὰ τὴν πτώσιν του ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς παρέδιδεν εἰς τὴν Δύσιν τὸν μέγαν διάλογον μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, διάλογον ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπικολοῦθεῖ τὸ μέγα μαρτύριον τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὁποῖου ἔπειτα ἀπὸ αἰῶνας οἱ Ἕλληνες ἐπανέκτησαν τὴν πολιτικὴν τῶν ἐλευθερίαν. Ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς, ἔπειτα ἀπὸ αἰώνων δουλείαν, κινεῖται πάλιν ἐλεύθερος εἰς τοὺς βράχους του καὶ εἰς τὰς θαλάσσας του.

Τὰ περαιτέρω βήματά του προσδιορίζονται ἀπὸ μεγάλα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χρέη, τὰ ὁποῖα καλεῖται νὰ ἐκπληρωθῶσι. Δὲν πρόκειται ἀπλῶς πῶς θὰ κρατήσῃ τὸν βράχον του καὶ θὰ ἐπιζήσῃ, ἀλλὰ πῶς θὰ ἀναδειχθῇ, πῶς θὰ δημιουργήσῃ τέχνην, ἐπιστήμην, τεχνικὴν καὶ φιλοσοφίαν εἰς τὴν ἀδυσώπητον αὐτὴν ἐποχὴν, ὅπου οἱ ἄνθρωποι κινδυνεύουν νὰ γίνουν μᾶζα. Ἡ μεγαλυτέρα ἀπειλὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος εἶναι αὐτός, μήπως, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν ἐπιπέδωσιν τῆς ἐποχῆς, δεχθοῦν αὐτὴν τὴν ταπεινωσίν, νὰ γίνουν μᾶζα. Τὸν κίνδυνον αὐτὸν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγουν μόνον διὰ τοῦ πνεύματος. Διαθέτουν ἀπεριόριστον δυναμισμόν, ὁ ὁποῖος, ἂν προσλάβῃ μορφὰς πνευματικὰς, δύναται νὰ προβάλλῃ καὶ πάλιν τὸ πρόσωπόν του εἰς τὴν οἰκουμένην.

Ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ἡ ὁποία εἰς τὸν τόπον αὐτὸν ἔχει βαθυτάτας ρίζας, δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀρετηρίαν διὰ νὰ χαράξῃ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς γραμμὴν μεγάλης πολιτικῆς, διὰ νὰ συνδέσῃ τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν—κατὰ τὴν σκληρὰν ἀπαίτησιν τῶν σημερινῶν καιρῶν—συγχρόνως δὲ διὰ νὰ ἔχῃ τὰ βλέμματα ἀνοικτὰ πρὸς τὸν κόσμον, πρὸς τὴν οἰκουμένην. Τοῦτο, ἄλλωστε, παρὰ τὸν χωρισμὸν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ὑπῆρξε κύριον γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, δηλαδὴ ὅτι ἡ σκοπιὰ του πρὸς τὴν οἰκουμένην ἔμεινε πάντα ἀνοικτὴ. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἐγνώρισε ποτὲ παραπετάσματα. Ἡ ἑλληνικὴ αὐτάρκεια δὲν ᾤδήγησε ποτὲ εἰς τὴν ἀπομόνωσιν. Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη εἰς τὸν τόπον αὐτόν, ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰς ἰδέας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ κανεὶς φραγμός.

Ἡ ζωὴ καὶ ὁ ἀγὼν τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Δύσιν, παρὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, χαρακτηρίζεται, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀσίαν,

ἀπὸ μεγάλας καὶ βαθείας τομῆς, διὰ τῶν ὁποίων ἀνανεώνεται ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ προστίθενται διαρκῶς νέα στοιχεία εἰς τὴν οἰκοδόμησίν της.

Ἡ τελευταία σύγχρονος μεγάλη τομὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δύσεως, ἡ ὁποία ἔφερε ριζικὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν οἰκουμένην, προέρχεται ἀπὸ τὴν νεωτέραν φυσικὴν ἐπιστήμην καὶ τεχνικὴν. Ὅ,τι ἄλλο χαρακτηρίζεται σήμερον ὡς κοινωνικὴ ἐπανάστασις ἀποτελεῖ ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἔναντι τῆς ριζικότητος τοῦ πνεύματος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν ζωὴν ὁρισμένων πορισμάτων της διὰ τῆς τεχνικῆς. Ἀκόμη καὶ κοινωνικὰ συστήματα, ὅπως ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός, μεταβάλλονται εἰς ἀπλᾶ ἐπεισόδια ἔναντι τῶν βιαστικῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἐπιφέρει εἰς τὴν ζωὴν σήμερον ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς Δύσεως. Τοῦτο, ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος, φαίνεται ὀλονέν καὶ περισσότερον. Ἄλλοτε, οὔτε ὁ κομμουνισμὸς εἶναι νοητὸς δίχως τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς τεχνικῆς.

Ἡ τομὴ αὕτη, ἡ ὁποία ἤρχισεν εἰς τὸν χῶρον τῆς Δύσεως πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν καὶ συνεχίζεται σήμερον ριζικότερον παρὰ ποτέ, δημιουργεῖ ἀπειλάνους εὐκαιρίας εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ συνοδεύεται συνάμα καὶ ἀπὸ ἀπειλάνους κινδύνους διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἂν τυχὸν καὶ ἐφ' ὅσον ἀποδεδεσμευθῇ ἡ τεχνικὴ ἀπὸ ὅ,τι οἱ Ἰσλαμητες ἀνόμισαν Λόγον καὶ νοῦν.

Τὰς συνεπείας αὐτῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Δύσεως, ὀλίγοι δύνανται ἀκόμη σήμερον ἀμυδρῶς νὰ εἰκάζουν, διότι κατ' οὐσίαν τῶρα μόλις ἀρχίζει ἡ ριζικὴ μεταμόρφωσις τοῦ κόσμου διὰ τῆς τεχνικῆς. Πολιτισμοὶ χιλιάδων ἐτῶν ἀπειλοῦνται νὰ βραχυκυκλωθοῦν ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ταχύτητα τῆς τεχνικῆς. Λιὰ πρώτην φοράν ἡ ἱστορία γίνεται πράγματι οἰκουμενικὴ. Ἄν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψει μας τὴν προσφορὰν τῶν ἠμιλητῶν τῆς εΣου.

ναντήσεως τῶν Ἀθηνῶν», εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ ἄλλα σημεῖα, τὰ ὁποῖα προβάλλονται ὡς συνέπειαι τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς. Ὁ Heisenberg καὶ ὁ Adrian ἔδειξαν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὴν ἱστορικὴν του πορείαν ἐξ-ακολουθεῖ νὰ σκοπεύῃ τὰ ἴδια προβλήματα. Ἀλλαγὴ ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ μέσα καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς προσπελάσεώς των. Τὰ μόνιμα αὐτὰ προβλήματα εἶναι: ἡ δομὴ τῆς ὕλης, ἡ δομὴ τοῦ πνεύματος, ἡ σχέσις ὕλης καὶ πνεύματος—τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν πάντοτε οἱ στόχοι τῆς ἀνθρωπίνης ἀνησυχίας καὶ ἐρεῦνης. Ἐάν, ὅπως ἐτόνισαν οἱ ὁμιληταί, ἡ βιολογία, ἡ φυσιολογία καὶ ἡ φυσικὴ προσφέρουν ὠρισμένας ἀπαντήσεις εἰς τὰ προβλήματα αὐτά, ὁ ἄνθρωπος ἐν τοῖ-τοις δὲν κατορθώνει νὰ ἀδράξῃ — καὶ εἶναι πολὺ ἀμφί-βολον ἂν θὰ τὸ κατορθώσῃ ποτὲ — ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον τὸ ὁποῖον σφραγίζει τὴν ὑπαρξίν του: δηλαδὴ τὴν συνείδησιν. Ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦτο πηγάζει ἡ παρατήρησις τοῦ Hideki Yukawa, ὅτι τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν συγκεκρισμὸν τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλαμβάνῃ καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται ἀρηρημένας ἐννοίας καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς εὐαισθησίας, τὴν ὁποῖαν προσφέρει ἡ φαντασία καὶ ἡ διαίσθησις. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τοῦτο εἶναι ἀρκετόν. Ὅπως ἐτόνισεν ὁ Finley εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητον νὰ παραμείνῃ ὁ ἄνθρωπος πιστὸς πρὸς τὴν θέσιν τῆς συνεπείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ τῆς παραδοχῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ «ἄλλου». Ἡ νέα πνευματικὴ ἰσορροπία, εἶπεν ὁ Tiselius, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ — ἐφ' ὅσον αἱ διαρκῶς κατακτώμεναι γνώσεις προσφέ-ρονται μὲ σύνεσιν, ἡ ὁποῖα πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν. Τὸ αἶτημα εἶναι ἐν τέλει νὰ καταστῇ δυνατὸν: ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ μεταλάβουν τῶν καρπῶν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ κοινωνικῆς προ-όδου. Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τὸν σκληρὸν ἀγῶνα ὁ ὁποῖος γίνεται μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος, μόνον οἱ λαοί,

οἱ ὅποιοι ἀφομοιώνουν αὐτὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιζήσουν ἱστορικῶς καὶ νὰ συμβάλουν ἐνεργῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς οἰκουμένης.

Ἡ ὅλη ἐξέλιξις, ἀφ' ὅτου οἱ Ἕλληνες ἐχώρισαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὡς μία ἐν ὅτῃς ἀπορρέουσα ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, ἀπὸ ἓνα πνεῦμα, τὸ ὅποιον διέπει τὰ πάντα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ὁ Λόγος. Ὁ Λόγος αὐτὸς ἔχει ἔκτοτε καὶ μάλιστα σήμερον διαφοροποιηθῆ εἰς ἀρίνταστον βαθμὸν καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς. Ἡ κίνησις τοῦ Λόγου πρὸς τὰ ἔξω, δηλαδὴ πρὸς τὸν κόσμον, ἐδημιούργησε τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τεχνικὴν, ἡ δὲ κίνησις τοῦ πρὸς τὰ μέσα ἠδῆγησεν εἰς τὴν ἄνευ προηγουμένου αὐτοσυνειδησίαν τοῦ ἀνθρώπου τῆς Λύσεως, αὐτοσυνειδησίαν, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἀπίθανον βάθος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ Ἕλληνας πρῶτος καὶ ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος γενικῶς δεύτερος κατὰ σειρὰν ἐβεβαιώθησαν διὰ τοῦ Λόγου, ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔχουν τελικῶς μίαν μεταφυσικὴν ἀρχὴν, ἓνα μεταφυσικὸν ἔρεισμα, τὸ ὅποιον ἂν ποτὲ ἐκλείρη ἀπὸ τὴν συνειδήσιν των, ἡ ζωὴ ἐγγίζει τὸ μηδέν. Τὸ ἔρεισμα τοῦτο ἐκφράζεται εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Λύσεως ὡς σταθερὸν καταστατικὸν βίωμα τῆς ψυχῆς, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κάτι τὸ ἀναπόδραστον, τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ διαπλάσῃ, νὰ μεταμορφώσῃ. Ἡ διάπλασις καὶ μεταμόρφωσις αὕτη τοῦ κόσμου γίνεται διὰ τῶν ἰδίων, τὰς ὁποίας θέτει πάντοτε ὁ Λόγος εἰς κίνησιν. Οἱ νέοι Ἕλληνες ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ δώσουν μορφὰς εἰς τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς — συμβάλλοντες ἔτσι εἰς τὴν διαμόρφωσιν μιᾶς κλιμακῆς ἀξιών — τὴν ὁποίαν ἡ ἐποχὴ μας τόσο ἀποζητεῖ.

Κανεῖς ἄλλος ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς πολιτισμοὺς δὲν μετε-

μόρφωσε και δὲν μεταμορφώνει τόσον τὸν κόσμον, ὅσον ὁ ἑλληνοδυτικὸς πολιτισμὸς. Ὁ κόσμος διὰ τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερπηδηθῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἐντὸς τοῦ κόσμου καὶ ὄχι ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον κινουῦνται οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος μὲ τὸ πνεῦμα του. Τοῦτο ἀκριβῶς ἔδωκεν εἰς τὸν Ἕλληνα βαθυτάτην πεῖραν τῆς ζωῆς καὶ τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ τραγικοῦ. Τὴν αὐτὴν καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα βαθυτέραν συνείδησιν τῆς πραγματικότητος ἀπέκτησεν ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος. Καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς μόνον οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ λοιποὶ Εὐρωπαῖοι ἐδημιούργησαν τὴν γαλιαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει μὲ ἀξιοπρέπειαν τὴν μοῖραν, δηλαδή τὸ ἀναπόδραστον τοῦ κόσμου. Ἀντιθέτως, ἡ Ἀσία δὲν ἐγνώρισε καθόλου τὸ πνεῦμα τῆς τραγωδίας, διότι ἀκριβῶς δὲν ἐγνώρισε τὸν Λόγον τοῦ κόσμου. «Μία μόνον ἐλπίς», λέγει ὁ Νίτσε, «ὑπάρχει διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου ἐπὶ τῆς γῆς, δηλαδή νὰ μὴ ἀποθάνῃ τὸ τραγικὸν φρόνημα, ἢ συνείδησις τοῦ τραγικοῦ.»

Ἰνὸρισμα τῶν μεγάλων πολιτισμῶν εἶναι ὅτι δημιουργοῦν γενικὰς μορφὰς τοῦ πνεύματος, διὰ τῶν ὁποίων συντάσσου τὴν ζωὴν καὶ τὸν κόσμον. Τὸ διακριτικὸν ὅμως γνῶρισμα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Δύσεως εἶναι ὅτι αἱ γενικαὶ αὐταὶ μορφαὶ δὲν προσέλαβαν ποτὲ δογματικὴν στερεότητα, ἀλλὰ ἐμφανίζονται πάντοτε μὲ μίαν κινουμένην πλαστικότητα. Πιεραιτέρω ὁ δυναμισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πηγάζει ἀπὸ τὰς μεγάλας τομάς, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται πάντοτε εἰς τὴν παρούσιν μεγάλων προσώπων. Τὰ μεγάλα αὐτὰ πρόσωπα παρουσιάζονται πάντοτε ὡς ἔξαιρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν νὰ διασπᾶσουν τὸν γενικὸν κανόνα, δίχως ὅμως ποτὲ πραγματι νὰ τὸν διασποῦν, ἀλλὰ ἀνοίγουν προοπτικὴν διαρκῶς νέαν καὶ δημιουργοῦν νέα προβλήματα. Ἔτσι ἐπιτυγχάνε-

ται ἔδῳ ἕνα πρωτοκρανὲς ὕψος τῆς ἀνθρωπίνης παρουσίας.
Ἐπίσης εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς ἀφείλεται ἡ μόνιμος ἀνησυχία τῆς Δύσεως καὶ ἡ συνεχὴς νεότης τοῦ πνεύματός της, ἡ ὁποία τὴν προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ νὰ περιπέσῃ εἰς τὴν στασιμότητα τοῦ γήρατος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ